

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ
ΜΕ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΤΙΚΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. *Παγκοσμιοποίηση* : 'Ένα οικονομικό θέμα με προεκτάσεις στην
Παιδεία.

α. *Ορισμός*. Η Παγκοσμιοποίηση ξεκινά από την αντίληψη της οργάνωσης του κόσμου ως ενιαίου συνόλου. Είναι πρωτίστως και κυρίως οικονομικό θέμα. Η διαδικασία της Παγκοσμιοποίησης είναι μια πραγματικότητα την οποία κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει. 'Αλλωστε δεν θα είχε κανένα νόημα η συζήτηση γι' αυτήν, αν δεν βρισκόταν σε εξέλιξη το ιστορικό αυτό φαινόμενο.

Παρά το γεγονός ότι ενδιαφέρει τους φτωχούς και τους πλούσιους του πλανήτη, φαίνεται πως είναι μια «πολιτική ιδεολογία και σχεδιασμός των οικονομικώς ισχυρών».¹ Η Παγκοσμιοποίηση συντελείται ούτως ή άλλως και συνιστά μια πρόκληση και όπως θα φανεί στη συνέχεια αποτελεί μια εν δυνάμει βαρβαρότητα, που πρέπει να τεθεί υπό έλεγχο, να εκπολιτιστεί.

Όπως δείχνουν όλα τα στοιχεία, αυτοί που την προωθούν είναι μερικές εκατοντάδες πολυεθνικών εταιρειών, που παίρνουν στην εξουσία τους την παγκόσμια παραγωγή, τη διακίνηση αγαθών και πληροφοριών, αξιοποιώντας και τις συνεργασίες κρατών (G8), μη κυβερνητικών οργανώσεων σε πλανητικό επίπεδο καθώς και τραπεζών παγκόσμιας εμβέλειας.

Ως αντικειμενική εξέλιξη η Παγκοσμιοποίηση είναι αναπόδραστη και οφείλεται στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, ιδιαίτερα στη ραγδαία εξέλιξη της επικοινωνίας και στην παγκόσμια λειτουργική αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση. Οφείλεται επίσης και στην αντίληψη και στο όραμα ενός ενιαίου κόσμου χωρίς τεχνητούς συμβολικούς διαχωρισμούς, αντίληψη που ενυπάρχει στον άνθρωπο μαζί με την αντίληψη της ιδιαιτερότητας και τη συνείδηση

1. Αναστάσιος: (2000), σελ. 244.

της ατομικότητάς του.¹ Παρά ταύτα, ακόμη και η καθαρά οικονομική της διάσταση δεν τυγχάνει γενικής αποδοχής, παρουσιάζει πολλές αμφισβητήσεις με το επιχείρημα ότι δεν λειτουργεί ουσιαστικά υπέρ των λαών αλλά υπέρ ορισμένων οικονομικών κύκλων.²

Η προώθηση του καταναλωτισμού με απώτερο στόχο το κέρδος και την ολοένα μεγαλύτερη αύξησή του είναι στις προτεραιότητες των πολυεθνικών - παγκοσμίων επιχειρήσεων. Οι διογκούμενες πλασματικές ανάγκες δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της άριστα μελετημένης και συνεχούς και συστηματικής διαφήμισης προϊόντων από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Τους οικονομικούς κύκλους δεν ενδιαφέρουν θέματα όπως η δυνατότητα του αυτοπροσδιορισμού, ιδιοπροσωπία λαών - εθνών, η ιδιαιτερότητα, η ηθική. Ούτε και η ελευθερία των λαών τους ενδιαφέρει, αφού έχουμε περιπτώσεις διατήρησης διεφθαρμένων κυβερνήσεων που εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους, δικτατορικών καθεστώτων που έχουν αχαστή συνεργασία με οικονομικά τραστ. Η διαπλοκή συνήθως ξεκινά από μεγάλα οικονομικά συγκροτήματα που έχουν την έδρα τους σε κάποια μεγαλούπολη των ανεπτυγμένων χωρών.

Με την Παγκοσμιοποίηση, ολόκληρη η υφήλιος έγινε μια γειτονιά των πολυεθνικών, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να επιλέγουν εργαζόμενους με το χαμηλότερο κόστος και να πωλούν ακριβά τα προϊόντα τους στις αγορές του κόσμου. Η εμπειρία των τελευταίων ετών έδειξε πώς παγιδεύονται οι μικροί, φτωχοί και ανοργάνωτοι λαοί και γίνονται υποχείρια των μεγάλων οικονομικών τραστ, τα οποία διαθέτουν επιτελεία ειδικών. Απλό παράδειγμα τα χρηματιστήρια του κόσμου. Είναι σαφές το οικονομικό αποτέλεσμα: θετικό για τους οικονομικά ισχυρούς και αρνητικό για τους αδυνάτους.

Η εξέλιξη της Πληροφορικής βοήθησε εντελώς ξεχωριστά στην ανάπτυξη της Παγκοσμιοποίησης. Ακόμη, η δορυφορική τηλεόραση τροφοδοτεί σε πλανητικό επίπεδο πρότυπα ζωής που κατασκευάζονται σε συγκεκριμένα κέντρα της υφήλιου, τα οποία εξυπηρετούν ιδιοτελείς στόχους.³

Εφόσον η Παγκοσμιοποίηση είναι κυρίως οικονομική, η ηθική και πνευματική καλλιέργεια του λαού ούτε την αφορά ούτε την αγριίζει, αλλά ούτε την ενδιαφέρει. Παρά ταύτα, σύμφωνα με μια κοινωνιολογική αρχή, αλλαγή σε έναν τομέα της κοινωνικής ζωής δεν αφήνει ανεπηρέαστους και τους άλλους τομείς. Κατά συνέπεια, δεν πρόκειται μόνον για την οικονομία, αλλά και για άμεση ή έμμεση προβολή ενός συστήματος σκέψης που αγνοεί ή καταστρέφει τις ιδιαιτερότητες των επιμέρους λαών και ανθρώπων. Αυτή παραμερίζει

1. Αλμπάνης Β. Ευστράτιος: (1998), σελ. 40.

2. Βεργόπουλος Κώστας: (1999) σελ. 377.

3. Αναστάσιος: ο.π., σελ. 245.

ή και διαλύει αξίες όπως η φιλία, η εντιμότητα, η εγκράτεια προβάλλοντας ένα καταναλωτικό πρότυπο, υπό την επίδραση του οποίου συχνά συνθλίβονται οι ανθρώπινες σχέσεις.¹ Ο υπερτονισμός - μονισμός του οικονομικού παράγοντα γενικά ετοιμάζει τα αυριανά ανθρώπινα ρομπότ, τα οποία πέρα από το χρήμα, την ηδονή και την δύναμη δεν θέλουν να γνωρίζουν ηθικές, εθνικές, θρησκευτικές αξίες. Ακόμα και οι καλλιτεχνικές αξίες υπακούουν σε ένα διεθνιστικό μαζικό «πνεύμα» χωρίς το χρώμα γνήσιων βιωμάτων, αφού στόχος είναι η παγκόσμια καταναλωτική κοινωνία. Μέσα σε έναν τέτοιο κόσμο καλούνται να διατηρήσουν οι μικροί λαοί τον όποιο θησαυρό έχουν και όποιες αξίες κρατούν τον κοινωνικό τους ιστό και αποτελούν τα ιδανικά τους.

β. Γενικότερες συνέπειες. Είναι γεγονός ότι η Παγκοσμιοποίηση έχει και θετικά αποτελέσματα, μερικά των οποίων υπήρχαν ήδη από την ίδρυση του Ο.Η.Ε. Στα θετικά της Παγκοσμιοποίησης θα κατέτασσε κανείς την ανάγκη συνεργασίας όλων των λαών σε θέματα υγείας, περιβάλλοντος, καταπολέμησης της εγκληματικότητας, της προώθησης κοινής τεχνολογίας, της πληροφόρησης, της οικονομίας αλλά και της καθιέρωσης της δημοκρατίας ως κοινώς παραδεκτού πολιτεύματος.

Η σημερινή πραγματικότητα δίνει άλλες διαστάσεις στην Παγκοσμιοποίηση. Παρουσιάζει μια παντοδυναμία με τα Μ.Μ.Ε. που χειραγωγούν τις μάξες και επεμβαίνουν έμμεσα στην πολιτική. Εμφανή και αφανή διευθυντήρια ρυθμίζουν μεγάλο μέρος της ζωής των λαών και των πολιτών, παρουσιάζουν το εθνικό όχι ως βίωμα ενός λαού αλλά ως ένα «φοκλδρ». Γίνεται λοιπόν φανερή η αποδυνάμωση των θεσμών, η αποσύνθεση των ιδεολογιών και η μεταβολή των αξιών.

Στό όνομα ενός αβέβαιου καλύτερου οικονομικού μέλλοντος αμβλύνονται οι τοπικές εθνικές ιστορίες. Σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής προωθείται η μαζοποίηση διότι συμφέρει στις επιχειρήσεις. Η λεγόμενη μαζική διασκέδαση, που εκτοπίζει κάθε τοπικό πολιτισμό, τείνει να εξομοιώσει τους λαούς στον τομέα αυτόν έχοντας ως εργαλείο την αγγλική γλώσσα και ως πρότυπο την αμερικανική κουλτούρα. Τα πρότυπα ζωής που κυριαρχούν εν ονόματι του εξορθολογισμού καταπολεμούν κάθε μεταφυσική ανησυχία.

Οι πολυάνθρωποι λαοί θα κρατήσουν ίσως πολλά από την πολιτιστική τους κληρονομιά και τα σύμβολά τους. Οι μικροί λαοί όμως, και μάλιστα όσοι δεν έχουν αντιστάσεις, θα ομογενοποιηθούν στο χωνευτήρι της αγοράς από τη μουσική, το χορό, το ντύσιμο, από τις διατροφικές συνήθειες, αλλά το σημαντικότερο, ακόμη και τις ιδέες που θα προσφέρουν οι κατέχοντες τα Μ.Μ.Ε. και προπαντός οι οικονομικά ισχυροί. Μεγάλα χτυπήματα θα δεχτεί

1. Αναστάσιος: αυτόθι, σελ. 250.

και το Κράτος Πρόνοιας, αφού η ιδιωτικοποίηση εκτοπίζει και οργανισμούς που συνέβαλαν στην κοινωνική αλληλεγγύη.

2. Το Σχολείο ως κοινωνικοποιητικός μηχανισμός.

Όπως τονίστηκε ήδη, η παγκοσμιοποίηση συνέβαλε και συμβάλλει ταχύτερα σε τεράστιες αλλαγές στο κοινωνικό γίγνεσθαι, γεγονός που δεν μπορεί να αφήσει ανέπαφο και τον κοινωνικοποιητικό ρόλο του σχολείου. Τα τελευταία 20 χρόνια παρατηρούνται έντονες ανακατατάξεις σε όλα τα επίπεδα της ζωής των ατόμων και των κοινωνιών. Αλλαγές δεν παρατηρούνται μόνον στις εργασιακές σχέσεις, στην οικονομία, στην πολιτική, στην επικοινωνία, τις συγκοινωνίες αλλά και σε άλλους τομείς της πολιτιστικής ζωής. Από τις συγκλονιστικές αυτές αλλαγές δεν μπορεί να εξαιρεθεί ούτε η Παιδεία.

Είναι γνωστό ότι ολόκληρη η εκπαιδευτική διαδικασία μέσα στο σχολείο εξυπηρετεί τη θεμελιώδη ανάγκη κοινωνικοποίησης του μαθητή. Η οργάνωση του σχολείου και το πρόγραμμα αποτελούν βασικά εργαλεία με τα οποία η προηγούμενη γενιά μεταλαμπιδεύει στη νεότερη πολιτιστικά αγαθά και πληροφορίες, με απώτερο σκοπό την ομαλή κοινωνικοποίηση και προσαρμογή της στην κοινωνία.

Ο μαθητής στο σχολείο δεν αποκτά μόνον γνώσεις, τις οποίες μπορεί να πάρει και εκτός σχολείου, αλλά, πράγμα το οποίο είναι και το σημαντικότερο, και τρόπο σκέψης και στάση ζωής.¹ Πράγματι, το σχολείο προσφέρει σε όλους τους μαθητές τη δυνατότητα να αποκτήσουν γλωσσικές και επικοινωνιακές ικανότητες, γνώσεις, μεθόδους και τρόπους για να αντιμετωπίσουν σύγχρονες και μελλοντικές καταστάσεις της καθημερινής ζωής.

Η χώρα μας πάντοτε θεωρούσε το θέμα της Παιδείας κεφαλαιώδες, αφού στη διαδρομή της Ιστορίας τα θεωρητικά μαθήματα γενικής παιδείας, αυτά που συνηθίζουμε να αποκαλούμε Ελληνικά Γράμματα αποτέλεσαν και αποτελούν έναν αδαπάνητο θησαυρό, μια ανεκτίμητη κληρονομιά και ιερή παρακαταθήκη, πάντα ζωντανή και επίκαιρη.

Ωστόσο, στα πλαίσια του ρευστού διεθνούς περιβάλλοντος η προσαρμογή του μαθητή στην κοινωνία δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί μόνο με τη μεταλαμπάδευση του παλαιού αλλά και με το άνοιγμα στο νέο, αυτό που απαιτείται από τον όλο και πολυπλοκότερο κόσμο στον οποίο θα ζήσει, από την όλο και μεγαλύτερη ταχύτητα των πληροφοριών, από την όλο και δυσκολότερη προβλεψιμότητα έστω και του πολύ κοντινού μέλλοντος.

Η εκπαίδευση είχε πάντοτε αλλά τώρα επιτακτικότερα από άλλοτε τη δυνατότητα να περάσει τις έννοιες του διαλόγου, της κατανόησης, της αλλη-

1. Ιντζεσίλογλου Ν.: (1994), σελ. 183.

λεγγύης, της ανεκτικότητας, της δημοκρατίας. Το σχολείο καλείται να προσε-
κοιμάσει πολίτες που θα ανήκουν αύριο — αλλά και σήμερα — σε διάφορα
κοινωνικά σύνολα όπως είναι η οικογένεια, η φυλή, το έθνος, μια θρησκευτική
κοινότητα, ένα πολιτικό κόμμα κ.λπ.

Είναι βέβαια γνωστό, ότι ανάλογα με τον τρόπο και το κριτήριο συγκρό-
τησης κάθε κοινωνικού συνόλου, διαφορετικά είναι τα στοιχεία και οι ιδιό-
τητες που θεωρείται ότι χαρακτηρίζουν μια συλλογική ταυτότητα και τον
τρόπο που αυτή η τελευταία αντανακλά και αντανακλάται μέσα στην ατο-
μική ταυτότητα των προσώπων - μελών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Επιπλέον, είναι κοινά αποδεκτό ότι η εικόνα - αναπαράσταση του εαυτού
κάθε ανθρώπου μπορεί να κατασκευάζεται με βάση τη γνώση και ερμηνεία
του παρελθόντος του ή με βάση μια προοπτική για το μέλλον του ή σε συνδυα-
σμό και των δύο. Η ύπαρξη πάντως μιας κοινής και μακροχρόνιας παράδοσης
όχι μόνον εκφράζει και επομένως επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας συλλογικής
ταυτότητας, αλλά ενισχύει τη συγκρότησή της.¹

Ωστόσο, σήμερα περισσότερο από άλλοτε, το σχολείο έχει τη μεγάλη
ευθύνη να βοηθήσει όλους τους μαθητές, απ' όπου και αν προέρχονται αυτοί
και ανεξάρτητα από εθνική, φυλετική και κοινωνική προέλευση, ώστε να έχουν
ίσες ευκαιρίες επιτυχίας στη ζωή.² Ο ρόλος του σχολείου ως κοινωνικοποιη-
τικού μηχανισμού, εκτός των άλλων είναι να προσφέρει θετικά στερεότυπα
αποδομώντας τα αρνητικά. Τίθεται όμως μία σειρά ερωτημάτων: ποιες είναι
αυτές οι δυνατότητες που έχει, πώς θα πετύχει σ' αυτόν το στόχο, κατά πόσο
συμβάλλουν οι διάφοροι παράγοντες όπως ο ίδιος ο μαθητής, ο καθηγητής,
οι συμμαθητές, οι γονείς όλων των μαθητών, η διεύθυνση του Σχολείου, το
Πρόγραμμα, η περιρρέουσα κοινωνική ατμόσφαιρα κ.ά.

Ήδη το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης προτείνει νέες διευρυ-
μένες κοινωνικοποιητικές αλλαγές στην οργάνωση του σχολείου, έχοντας
υπόψη του μια διαπολιτισμική πλέον εκπαίδευση και προτείνει μεταξύ άλλων:

- Τη διεύρυνση των υφισταμένων εκπαιδευτικών στόχων του σχολείου,
- την αμοιβαία επίδραση των πολιτισμών των χωρών υποδοχής και
καταγωγής,

- την επανεξέταση, αναθεώρηση και διεύρυνση των κοινωνιοκεντρικών
κριτηρίων του σχολείου και

- την υποβοήθηση του μαθητή για την αξιοποίηση των ευκαιριών στη
ζωή και τη δυνατότητα για επίτευξη της μεγίστης δυνατής κοινωνικής και
οικονομικής του ένταξης.³

7. Ιντζεσίλογλου Ν.: (1994), σελ. 178 - 79, πρβλ. Κυριακίδης Π.: (2001), σελ. 180.

8. Μάρκου Γ.: Εισαγωγή (1997 - α), σελ. 245.

9. Μάρκου, Γ.: *αυτόθι*, σελ. 239 - 240.

Μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, διαδικασία η οποία εκφράζεται πληρέστερα μέσα από τα θεωρητικά μαθήματα γενικής, ανθρωπιστικής παιδείας, γεννιέται η συνείδηση στο άτομο ότι αποτελεί τμήμα ενός ιδιαίτερου «εμείς», το οποίο χαρακτηρίζεται από κάποιες σημαντικές ιδιότητες, σε αντίθεση με άλλα άτομα εκτός του συγκεκριμένου κοινωνικού συνόλου. Το άτομο αυτό καλύπτεται από το «εμείς», το οποίο αποτελείται από τα μέλη μιας χώρας.

Η ατομική ταυτότητα συγκροτείται βάσει κάποιων αμετάβλητων ή σχετικά σταθερών ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν τη σχέση ενός ανθρώπου τόσο με τον εσωτερικό του εαυτό όσο και με τα άλλα μέλη ενός ή περισσοτέρων κοινωνικών συνόλων / συστημάτων.¹ Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας εξάλλου είναι μια πολιτισμική αντικειμενική πραγματικότητα, την οποία οφείλει να λάβει υπόψη ο Έλληνας Δάσκαλος που ζει μέσα στο πνεύμα μιας Παγκοσμιοποίησης, η οποία όπως προαναφέρθηκε δεν περιορίζεται στον οικονομικό μόνον τομέα, αλλά διεισδύει σε όλες τις περιοχές της ζωής. Είναι υποχρεωμένος να αναπροσαρμόσει το εκπαιδευτικό του υλικό ανεξάρτητα από τις υποκειμενικές του προτιμήσεις, επιλογές και αξιολογήσεις.²

Με τις νέες αυτές συνθήκες, το σχολείο γίνεται δέκτης μαθητών με διαφορετική γλωσσική, θρησκευτική και εθνοπολιτιστική προέλευση και καλείται να αντιμετωπίσει τη νέα αυτή πραγματικότητα αγκαλιάζοντας όλους τους μαθητές, τους Έλληνες αλλά και τους προερχόμενους από διάφορες φτωχές χώρες και εθνοπολιτιστικές ομάδες.³

Το έργο αυτό του σχολείου δεν είναι απλό, αφού οι ιδιότητες με βάση τις οποίες κατασκευάζεται μια συλλογική ταυτότητα προσδιορίζονται από τα διάφορα στάδια ή μηχανισμούς κοινωνικοποίησης μεταξύ των οποίων το σχολείο αποτελεί έναν από τους βασικούς. Οι οικογένειες όμως των πολιτιστικά διαφορετικών ατόμων (μετανάστες κάθε είδους), ενταγμένες σε ευρύτερες ομάδες με δική τους εσωτερική οργάνωση και δικτύωση, διατηρούν τα πολιτιστικά στοιχεία της χώρας προέλευσής τους αναλλοίωτα και δρώντας παράλληλα με το σχολείο, αναδεικνύονται σε μηχανισμούς που ακυρώνουν την κοινωνικο - ποιητική του λειτουργία. Τα μέλη των ομάδων αυτών φαινομενικά προσαρμόζονται στις στοιχειώδεις απαιτήσεις της ελληνικής κοινωνίας αδυνατούν όμως να συμμετάσχουν στα πολιτιστικά στοιχεία του τόπου,

1. Zavalloni at all: (1996), σελ. 163.

2. Ιντζεσίλογλου Ν.: (2000), σελ. 189.

3. Μιχαλοπούλου - Βέικου Χ: «Διαφορετικές ταυτότητες και κοινό πρόγραμμα. Η εκπαιδευτική διαχείριση της πολιτισμικής ετερότητας». Στο Μάρκου: Διαπολιτισμική. (1997 - β) σελ. 172.

του οποίου βασικό πολιτιστικό στοιχείο είναι η Ελληνική Παιδεία με επίκεντρο τον άνθρωπο και τις ανάγκες του.

Είναι γεγονός ότι ο σχεδιασμός θεμάτων παιδείας μέσα σε γραφεία, χωρίς την άμεση επαφή των σχεδιαστών με την πραγματικότητα, αποδεικνύεται συχνά ανεδαφικός, και καλούνται οι εκπαιδευτικοί μας να εργαστούν χωρίς την κατάλληλη Πανεπιστημιακή βοήθεια. Είναι φυσικό πολλοί εκπαιδευτικοί να ανησυχούν για τα όρια των δυνατοτήτων τους, ώστε να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις του έργου τους. Οι Εκπαιδευτικοί μας περισσότερο από κάθε άλλον καλούνται να συμβάλλουν στη λύση οξύτατων ψυχοκοινωνικών προβλημάτων και σχέσεων των μαθητών τους.¹

Το σύγχρονο σύστημα της Ελληνικής ανθρωπιστικής Παιδείας, παρά τις όποιες αδυναμίες του, αποτελεί μια πανίσχυρη κοινωνικοποιητική δύναμη και είναι φυσικό ο κάτοχος αυτής της Παιδείας να αισθάνεται ότι είναι μέρος ενός ιστορικού μορφωτικού κόσμου, ο οποίος υποσυνείδητα τον διαφοροποιεί από αυτούς που δεν μετέχουν σ' αυτόν. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο Έλληνας Εκπαιδευτικός είναι πώς την Ελληνική αυτή Παιδεία θα τη συνδυάσει με τη διαφορετικότητα των ξένων πολιτιστικών στοιχείων μέσα στη Τάξη. Είναι φυσικό να επέλθουν αλλαγές στο πρόγραμμα και το περιεχόμενο του σχολείου, όμως στο βωμό μιας σύνδεσης με την παγκόσμια οικονομία και έναν άμορφο διεθνισμό, δεν πρέπει να θυσιάζονται αξίες εθνικής κληρονομιάς, ιδιοτυπίας και ιδιομορφίας ενός λαού.

Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, το μείζον πρόβλημα στη διαδικασία κοινωνικοποίησης και ένταξης των αλλοδαπών μαθητών μέσω του σχολείου στη σύγχρονη πραγματικότητα είναι η αδυναμία τους να προσλάβουν στοιχεία του κυρίαρχου πολιτισμού καθώς και η ισχυρή πολλές φορές αντίσταση προσαρμογής και η έντονη αίσθηση της δικής τους διαφορετικής πολιτισμικής / κοινωνικής ταυτότητας, σε συνάρτηση με την ηλικία εισόδου τους στη χώρα και τη συναισθηματική προετοιμασία τους για την ένταξη στο νέο πολιτισμό και την εκπαίδευση.²

3. Ερωτήματα και προβληματισμοί αναφορικά με τα όρια ευθυνών και δυνατοτήτων του Σχολείου και των Εκπαιδευτικών.

α. Τα νέα δεδομένα.

Κάθε σκεπτόμενος Έλληνας, αλλά πρωτίστως και κυρίως κάθε εκπαιδευτικός, διερωτάται τι θα γίνει με το νέο πνεύμα της Παγκοσμιοποίησης

1. Μιλήγου Ε. Η εκπ/ση των Εκπ/κών και η διαπολιτιστική ανασυγκρότηση της σχολικής εκπ/σης: «Το ζήτημα του αναλυτικού προγράμματος», στο Μάρκου: Διαπολιτισμική... (1997 - β), σελ. 166.

2. Μιχαλοπούλου - Βέικου Χ.: *αυτόθι*, σελ. 180.

αφενός και του κύματος των μεταναστών που κατακλύζουν τη χώρα και τα παιδιά τους καταλαμβάνουν πολλές θέσεις μέσα στην αίθουσα του ελληνικού Σχολείου αφετέρου. Ποια ψυχοκοινωνική ταυτότητα θα αποκτήσει ο Έλληνας και αλλοδαπός μαθητής την εποχή της Παγκοσμιοποίησης; Δεν μπορούν να παραμείνουν ίδιοι οι στόχοι της Αγωγής και της Παιδείας γενικότερα, διότι το Σχολείο θα υποχρεωθεί (Πρόγραμμα - Δάσκαλος) να τροποποιήσει τους στόχους του και να τους προσαρμόσει στα νέα δεδομένα, ώστε να ετοιμάσει προσωπικότητες που θα επιβιώσουν στην επερχόμενη Παγκοσμιοποίηση.

Όταν ο αριθμός των αλλοδαπών μαθητών μεγαλώνει μέσα στην αίθουσα και φαίνεται καθαρά η πολυπολιτισμική σύνθεση της τάξης, διερωτάται κανείς αν θα παραμείνει το Ελληνικό ιδεώδες της αγωγής ή θα προετοιμάζονται πολίτες για μια παγκόσμια οικονομική κοινότητα, αφού κύριο μέλημα και στόχος της Παγκοσμιοποίησης είναι η οικονομία, η αγορά. Θέματα όπως της Ιστορίας, της Θρησκείας, της Λογοτεχνίας είναι φυσικό να χάνουν σε σημαντικότητα για χάρη της πολυπολιτισμικής κοινωνικοποίησης. Το ίδιο προβληματικός είναι και ο τονισμός και η έξαρση των εθνικών μας συμβόλων.

Είναι φυσικό να διερωτάται ο κάθε δάσκαλος, ποιόν άνθρωπο ετοιμάζει. Με ποιους στόχους ζωής και ποια ιδανικά; «Πολλοί διερωτώνται αγωνιωδώς αν οδηγούμεθα σε παγκόσμια κοινότητα ή σε παγκόσμιο πολτόν».¹ Θα πρέπει να καθοριστεί και το περιεχόμενο της διδακτέας ιδεολογίας του νέου κοσμοπολιτικού σχολείου με τις νέες τροποποιήσεις του προγράμματός του.

Υπάρχει κίνδυνος μήπως στο βωμό του χρήματος θυσιαστεί και κάθε πολιτιστική και ηθική αξία. Μήπως η μεγιστοποίηση της παραγωγής, το παγκόσμιο εμπόριο και η μετακίνηση χρήματος από ένα σημείο του πλανήτη σε άλλο θα γίνουν κύριοι στόχοι οι οποίοι θα παραγκωνίσουν την Ελληνική Παιδεία. Μήπως ο άτεγκτος νόμος της αγοράς εκτοπίσει διδακτικό υλικό με ανθρωπιστικό περιεχόμενο.

Στο όνομα του σεβασμού του πολιτισμού και της αξιοπρέπειας του «άλλου» κινδυνεύει να χαλαρώσει ο κοινωνικός ιστός του τόπου, ενώ διακρίνονται ήδη φαινόμενα κοινωνικών ομαδώσεων και γκετοποίησης ματαναστών κάθε είδους που σχετίζονται με την πεισματική αγρίστρωση του αλλοδαπού σε πολιτιστικά στοιχεία του τόπου προέλευσης, δύσκολα εφαρμόσιμα στον δικό μας πολιτισμό (Ενδυμασία γυναικών Ισλάμ).

Η είσοδος όλως ετερογενών μεταναστών φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτισμού, μορφωτικού επιπέδου, ποικίλης οικονομικής στάθμης, κ.ά. δημιουργούν ένα μωσαϊκό και μόνο η αναζήτηση ενός καλύτερου μέλλοντος για τους ίδιους και τα παιδιά τους τούς συνδέει. Ποια συνεκτικά στοιχεία

1. Αναστάσιος: (2000), σελ. 29.

μπορούν να συνδέουν τις ομάδες αυτές; Πώς μπορεί να επιτευχθεί η περίφημη κοινωνική συνοχή όταν άτομα διαφορετικών εθνοτήτων, γλώσσας, θρησκείας, κ.λπ. δεν μπορούν να επικοινωνήσουν; Πώς μπορεί να γίνει η ενσωμάτωσή τους όταν στην κοινωνικοποίηση των παιδιών των μεταναστών υπάρχει η πολιτισμική ασυνέχεια;

Επικρατεί η άποψη ότι «είναι πιθανή η ανάπτυξη μακροεθνικιστικών συσπειρώσεων σε θρησκευτική, εθνολογική, γλωσσική ή ακόμη και πολιτική βάση. Ο μακροεθνισμός, κυρίαρχο στοιχείο του οποίου είναι η ιδιαιτερότητα μέσα σε ένα γεωγραφικά ευρύτερο χώρο, είναι ασύμβατος με την παγκοσμιοποίηση και την καθολικότητα αλλά και με ορισμένες παραδοσιακές μορφές ιδιαιτερότητας και μπορεί να προκαλέσει σημαντική αστάθεια στο παγκόσμιο σύστημα».¹

Το Ελληνικό Σχολείο προσέφερε ως τώρα υλικό για διαμόρφωση μιας εθνικής αλλά όχι σωβινιστικής συνείδησης και προετοίμαζε τον μαθητή μαζί με την ελληνική οικογένεια να ζήσει όχι μόνον στα περιορισμένα εθνικά όρια ως κάτοικος αυτής της χώρας αλλά και ως παγκόσμιος πολίτης. Τούτο φαίνεται και από την επίδοση πολλών Ελλήνων στην επιστήμη, στην οικονομία και γενικά την επιτυχία τους σε πολλές χώρες του εξωτερικού.

Οι διεθνείς σχέσεις πάντοτε αλλά ιδιαίτερα τώρα, την εποχή της Παγκοσμιοποίησης, κυριαρχούνται και επηρεάζονται συνολικά από μια υλική και υλιστική νοοτροπία, ενώ το πνεύμα της Ελληνικής Παιδείας στοχεύει στη διαμόρφωση ολοκληρωμένων ανθρώπων. Είναι πράγματι θετικό για την Ελληνική Παιδεία το γεγονός ότι η δημοκρατία αποτελεί τον πυρήνα της πολιτικής. Μια Δημοκρατία όμως όχι των κατόχων των Μ.Μ.Ε. αλλά μορφωμένων και ανεξάρτητα σκεπτομένων πολιτών. Αντίθετα οι πλείστοι των οικονομικών μεταναστών προέρχονται από χώρες όπου οι δημοκρατικές διαδικασίες είναι άγνωστες.

Ο Έλληνας Παιδαγωγός — Δάσκαλος και Καθηγητής — αξιοποιεί το υλικό που έχει σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση του σημερινού μαθητή - αυριανού πολίτη, χωρίς να παραθεωρεί την ελληνική πολιτισμική παρακαταθήκη, τις ευρωπαϊκές αξίες που έχουν ρίζες ελληνικές και χριστιανικές. Με τον όρο ελληνικές εννοείται όχι μόνο η Αρχαιοελληνική κλασική παιδεία αλλά και η Βυζαντινή, αφού γλωσσικά είναι συνέχεια της Αρχαιοελληνικής με περιεχόμενο την ορθόδοξη πίστη, παράδοση και ζωή.

Το παιδί και ο έφηβος έχουν ανάγκη από οράματα, στόχους ζωής, ιδανικά. Η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται μόνον στις οικονομικές ανάγκες και στην καλύτερη περίπτωση σε έναν γενικόλογο σεβασμό για τον άνθρωπο,

1. Αλμπάνης Ε.: (1998), σελ. 61.

καθώς επίσης διατείνεται ότι παραδέχεται το «διαφορετικό», όμως στην πράξη αυτό συμβαίνει συνήθως όταν ο διαφορετικός είναι και ισχυρός. Μόνον το σχολείο θα εμπνεύσει μια κοινωνικοποίηση που σέβεται το διαφορετικό, το ασθενέστερο.

Στόχοι της παγκοσμιοποίησης δεν είναι ούτε οι ηθικές ούτε οι πολιτιστικές αξίες. Συχνά παρατηρούμε οικονομικά ισχυροί να χρηματοδοτούν κατά τόπους πολιτιστικές εκδηλώσεις. Όμως οι χορηγοί αυτοί ενδιαφέρονται κυρίως για τη δική τους προβολή, γεγονός που είναι θεμιτό και χρήσιμο. Τα οικονομικά συμφέροντα προπαγανδίζουν τον καταναλωτισμό, σε αντίθεση με την ελληνική αγωγή που τονίζει το μέτρο, τη σύνεση και τον δημοκρατικό ασκητισμό.

Φαινομενικά η Παγκοσμιοποίηση ή υποστηρίζει την Δημοκρατία ή αδιαφορεί για την πολιτική των χωρών. Η πραγματικότητα όμως δείχνει ότι πολλά μεγάλα οικονομικά συγκροτήματα δεν ορρωδούν στην εξαγορά συνειδήσεων, στην αγοραπωλησία πολιτικών, ακόμα και στην ανατροπή καθεστώτων που δεν εξυπηρετούν ή στη διατήρηση διεφθαρμένων πολιτικών και κυβερνήσεων. Ο απλός και αδύναμος πολίτης βιώνει ένα αίσθημα αδυναμίας, όταν διαπιστώνει ότι είναι έρμαιο ποικίλων ανωνύμων δυνάμεων, ένα απλό νούμερο, του οποίου η ύπαρξη ή η ανυπαρξία δεν έχει σημασία παρά μόνον όταν δεν συνάδει με τα συμφέροντα των γιγαντιαίων οικονομικών συγκροτημάτων. Εύστοχα ο Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας σημειώνει: «Αδιάκοπα γίνεται λόγος για ελευθερίες· αλλά εκατομμύρια άνθρωποι βρίσκονται σε πλήρη ανικανότητα να διαφύγουν από τα δεσμά της πείνας, της καταπίεσης, του αναλφαριθμητισμού και της δυστυχίας».¹ Το μόνο μέσο εξανθρωπισμού των ανθρώπων παραμένει η Εκπαίδευση, η Παιδεία, η Αγωγή που ανοίγει στο άτομο ορίζοντες για να αντιπαλέψει σε έναν άδικο κόσμο και εν πολλοίς παράλογο.

4. Βασικές συνιστώσες της κοινωνικοποίησης στο σχολείο.

α. Γενικά. Το βάρος της κοινωνικοποίησης εκτός από τις διοικητικές διαδικασίες του Σχολείου επιμερίζεται σε ορισμένα μαθήματα, τα θεωρητικά μαθήματα των οποίων το περιεχόμενο είναι διαφορετικό σε κάθε χώρα. Οι φυσικές επιστήμες, τα μαθηματικά και ορισμένα μαθήματα που έχουν σχέση με την τεχνολογία είναι σχεδόν κοινά σε πολλά οικονομικά προηγμένα κράτη.

β. Είναι γνωστό πως η διδασκαλία κυρίως της γλώσσας εμπεριέχει θέματα κοινωνικής συμβίωσης ζωτικής σημασίας και τούτο διότι η γλώσσα

1. Αναστάσιος: (2000), σελ. 29.

δεν είναι απλώς «το κύριο σύστημα επικοινωνίας και η δομημένη διάταξη ήχων, με τρόπο που να σχηματίζουν ευρύτερες ενότητες απαραίτητες για την επικοινωνία».¹ Ταυτόχρονα διαμορφώνει και τη σκέψη² και προσδιορίζει την αντίληψη και κατανόηση του κόσμου. Ιδιαίτερα η Ελληνική γλώσσα είναι και φορέας ιστορικού πολιτισμού.

Η αγγλική γλώσσα αποτελεί τον πολιτιστικό οδοστρωτήρα σε σημείο που ό,τι δεν παρουσιάζεται μέσα από αυτή δεν μπορεί να προβληθεί. Σχεδόν οι γλώσσες όλων των λαών σήμερα παίρνουν στοιχεία της αγγλικής γλώσσας. Το αγγλικό γλωσσικό μοντέλο πιέζει για τη χρήση μιας γλώσσας σε βάρος όλων των εθνικών γλωσσών. Ήδη στην πληροφορική, την οικονομία, τις κατασκευές, τον αθλητισμό έχουν μπει παρά πολλές αγγλικές λέξεις.

Η λεξιπενία που χαρακτηρίζει τους Νέους μας ήδη γίνεται αισθητή σε όποιους παρακολουθούν το λεξιλόγιο κοινών δραστηριοτήτων σε πολλούς τομείς της ζωής. Ο φτωχός λόγος οδηγεί στη φτώχη σκέψη και συνεπώς στο φτωχό πολιτισμό. Η σιωπή στην οικογένεια μπροστά στη γυάλινη οθόνη ετοιμάζει ανθρώπους με πενιχρό λεξιλόγιο που σημαίνει πίεση της σύγχρονης μορφής ζωής πάνω στον εθνικό γλωσσικό πλούτο. Το γεγονός αυτό τονίζει την απόλυτη ανάγκη, ιδιαίτερα οι δάσκαλοι και οι παιδαγωγοί όλων των βαθμίδων να επιμείνουν στη μετάδοση του πλούτου της Ελληνικής Παιδείας στη νεότερη γενιά. Από το παραμύθι του Νηπιαγωγείου ως την ανάλυση των τραγουδιών στο Λύκειο είναι ανάγκη η Ελληνική Γλώσσα να προσφέρεται στη νεότερη γενιά όχι ως εργαλείο μόνον αλλά και ως μέρος ενός πολιτισμού που άντεξε στην Ιστορία.

Η εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας δεν βοηθάει απλώς στην επικοινωνία δύο λαών αλλά συγχρόνως συνεπάγεται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, εσωτερίκευση του συστήματος αξιών της, ανάπτυξη νέας αντίληψης της πραγματικότητας και τροποποίηση της ατομικής συμπεριφοράς, δηλαδή μια γλωσσική και πολιτισμική επιβολή σε γλωσσικό και συναισθηματικό επίπεδο.³ Η γνώση αυτή τελικά γίνεται σε βάρος της μητρικής γλώσσας, δηλαδή της Ελληνικής, και του Εθνικού μας Πολιτισμού. Δεν αναφέρεται το γεγονός ότι αυτή η παγκοσμιοποιημένη πια γλώσσα δεν είναι πλέον φορέας του αγγλικού πολιτισμού αλλά ενός παγκοσμιοποιημένου.

γ. Έθνος και Ιστορία. Λέγεται για την Ευρώπη ότι δεν μπορεί να λάβει σάρκα και οστά αν δεν λάβει υπόψη της την ιστορία. «Μια Ευρώπη χωρίς

1. Αλμπάνης Ευστρ: Παγκοσμιοποίηση, σελ. 45.

2. Π. Κυριακίδης (2000) Κοινωνική Ψυχολογία, σελ. 75.

3. Αλμπάνης Ε. οπ. π. σελ. 46.

ιστορία θα ήταν ορφανή και θλιβερή»¹. Αυτό ισχύει και για την Ελλάδα για τον επιπρόσθετο λόγο ότι δεν είναι πολυάνθρωπη. Αν για τους λαούς διακηρύσσεται το τέλος της Ιστορίας, πολύ περισσότερο αυτό θα συμβεί για το τέλος της Εθνικής μας Ιστορίας αν δεν συνειδητοποιήσουμε και δεν ετοιμαστούμε εγκαίρως και καταλλήλως.

Σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία - παδεία έννοιες όπως πατρίδα και εθνική παράδοση θα χάσουν σημαντικά από το νόημά τους. Παρά ταύτα το γεγονός αυτό δεν ακυρώνει τις θυσίες των ηρώων όλων των λαών που αγωνίσθηκαν κατά της σκλαβιάς και υπέρ της ελευθερίας. Το ίδιο ισχύει και για όλους τους κοινωνικούς αναμορφωτές και τους σκαπανείς του πολιτισμού κάθε χώρας. Το να ανήκει ένα άτομο σε κάποια μικρή ή μεγάλη ομάδα όπως είναι το έθνος έχει μεγάλη ψυχοκοινωνική σημασία, αφού κάθε άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκη να ταυτίζεται με αυτό. Για μας τους Έλληνες είναι σπουδαίος ο λόγος ύπαρξης και διατήρησης του «Εμείς» ως ξεχωριστής οντότητας και η Ιστορία είναι μια πηγή που αρδεύει την ανάγκη αυτή.

δ. *Θρησκεία*. Το ότι η θρησκεία είναι μέρος του πολιτισμού των λαών φάνηκε καθαρά τον τελευταίο καιρό με τα τραγικά γεγονότα της Αμερικής. Ο S. Huntington διατείνεται ότι γύρω από τις διάφορες θρησκείες ακόμα και σήμερα, ο κόσμος οργανώνεται σύμφωνα μ' αυτές σε επτά πολιτισμούς (ο δυτικός, ο σινικός, ο ιαπωνικός, ο ινδουϊστικός, ο ισλαμικός, ο ορθόδοξος, ο λατινοαμερικανικός και ίσως ο αφρικανικός). Ήδη στις ημέρες μας υπάρχει μια σύγκρουση με συγχυμένους λόγους, που όμως το θρησκευτικό στοιχείο τονίζεται ιδιαίτερα. Πέρα από τους λόγους αυτούς για τον Ελληνικό λαό η ορθόδοξη πίστη είναι μέρος της πεμπτουσίας του πολιτισμού του με ταυτόχρονο σεβασμό όλων των άλλων δοξασιών. Το σχολείο δεν μπορεί να αγνοεί την πραγματικότητα αυτή.

ε. *Προσαρμογή - προετοιμασία*. Το σχολείο αντανακλά την κοινωνική πραγματικότητα. Όμως αυτό δεν αρκεί. Οφείλει να έχει και προοπτική. Να προμηθεύει εργαλεία χειρισμού του παρόντος και του μέλλοντος. Η αμφισβήτηση, η Αγωγή κριτικής σκέψης, οι ανοιχτοί ορίζοντες του μορφωμένου Ελληνικά μαθητή είναι το υπεύθυνο έργο του σχολείου.

Ο Εκπαιδευτικός καλείται να εργασθεί έχοντας υπόψη του την πολιτισμική και εθνοτική διαφορά των μαθητών του. Ακόμα και οι ομογενείς φέρουν πολιτισμικά στοιχεία που δεν είναι ταυτόσημα με τα Ελληνικά. Τα προβλήματα γίνονται εμφανέστερα με τους αλλοδαπούς και κυρίως αυτούς που η πολιτιστική και θρησκευτική τους προέλευση είναι διάφορη της Ελληνικής.

1. Charles Tilly (1998): Οι Ευρωπαϊκές Επανάστάσεις 1498 - 1992, Ελληνικά Γράμματα, πρόλογος.

Δεν είναι εύκολο ο χθесινός μετανάστης - μαθητής να αποκτήσει μια πολιτισμική ταυτότητα ίδια με αυτή του Έλληνα μαθητή. Κανείς βέβαια δεν επικροτεί φυλετικές διαφοροποιήσεις, είναι όμως ανάγκη ο Έλληνας / η Ελληνίδα Εκπαιδ/κός να είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει το πρόβλημα ένταξης - κοινωνικοποίησης με την κατάλληλη προετοιμασία.

Ίσως υποστηριχθεί ότι τα προβλήματα θα λυθούν με το χρόνο όπως συνέβη με τη Β. Αμερική, την Αυστραλία, τη Γερμανία και άλλες χώρες. Όμως τα κράτη αυτά έχουν μεγάλο πληθυσμό, ενώ η Ελλάδα, λόγω και της υπογεννητικότητας των Ελλήνων, δε φαίνεται ότι μπορεί να αντέξει σε μια μόνιμη πίεση μεταναστών η οποία συνεχώς αυξάνεται.

Αναμφίβολα θα αλλάξουν πολλά στο πρόγραμμα των σχολείων με στόχο να ανταποκριθεί επιτυχέστερα στις προσδοκίες όλων των μαθητών και όχι μόνον των γηγενών. Η αντίληψη που ως τώρα επικρατούσε σχετικά με «το κοινό αίμα που τρέχει στις φλέβες του ίδιου του λαού» θα αντικατασταθεί με το «κοινό συμφέρον» και την «κοινή μοίρα» με σκοπό μια καλύτερη συμβίωση σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Στόχος της Παιδείας στα πλαίσια του νέου παγκοσμίου ανταγωνισμού είναι η μόρφωση μιας άλλης προσωπικότητας, με σχετική μείωση εθνικών, τοπικών παραδόσεων και μεγαλύτερη έμφαση στον τονισμό των δημοκρατικών ελευθεριών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της Οικουμενικότητας, της προώθησης μιας αξιολογικής ουδετερότητας απέναντι στις πολιτισμικές διαφορές. Συγχρόνως όμως παρατηρείται μια σχετικοποίηση κοινωνικών θεσμών όπως η οικογένεια, κάτι που δυναμιτίζει τα θεμέλια της κοινωνικής ζωής.

Έχει αποδειχθεί ιστορικά ότι ο ελληνικός πολιτισμός περιλαμβάνει πολλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία είτε εν δυνάμει είτε εν ενεργεία, μέσα από τα σχολικά μαθήματα ανθρωπιστικής αγωγής βοηθούν προς μια παγκόσμια προοπτική. Μέσα στον συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, βασικό μέσο επιβίωσης κατά την περίοδο της Παγκοσμιοποίησης είναι η εντατική και ορθή μελέτη της Ελληνικής Γραμματείας από τους Αρχαίους Έλληνες ως τους συγχρόνους και ο τονισμός της μόνιμης επικαιρότητας των ιδεών τους καθώς και η εμμονή στις διαχρονικές ηθικές αξίες σε συνδυασμό με τις χριστιανικές.

ZUSAMMENFASSUNG

Grundlegende Idee der Globalisierung ist dass die ganze Welt eine Einheit ist. Reiche Länder und internationale Wirtschaftsmächte zeigen grosses Interesse für die ungestörte Zirkulation von Geld und

Güter. Mit Hilfe der Informatik es wurde ein rasches Wandel in vielen Bereichen des sozialen und Wirtschaftslebens. Dieser Wandel lässt auch das Schulsystem vieler Ländern nicht unberührt.

Die Rolle der Schule als Sozialisationsfaktor ist damit auch geändert. Die Schule hat die Kinder von Emigranten zu helfen um besser in den neuen Konstellationen sich anzupassen, ohne ihre Kultur zu vernachlässigen. Die Funktion der Schule als Sozialisationsfaktor hat vieles anzunehmen diesen Zweck zu dienen.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλμπάνης, Ευστράτιος (1998): *Παγκοσμιοποίηση* εκδ. Πρόχορος.
- Αναστασίου (Γιαννουλάτου) Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας (2000): *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*. Ακρίτας, Αθήνα.
- Βεργόπουλος, Κώστας (1999): *Παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη Χίμαιρα*. εκδ. «Νέα Σύνορα» Α. Λιβάνης.
- Γιανναράς, Χ. (1983): *Η Νεοελληνική Ταυτότητα*, Γρηγόρης.
- Chomsky, Noam (1997): *Η χειραγώγηση των μαζών*, εκδ. Scripta, Αθήνα.
- Zavalloni, M - Louis - Guerin, C. (1996): *Κοινωνική ταυτότητα και συνείδηση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Ιντζεσίλογλου, Νικόλαος: (1983): *Η κοινωνικοποίηση του ατόμου*, Παρατηρητής, Θεσ/νίκη.
- Ιντζεσίλογλου, Νικόλαος: (1994) *Ελληνική Πολιτισμική Ταυτότητα*.
- Ιντζεσίλογλου, Ν. (2000): *Περί της κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας*. Στο συλ. έργο: Κωνσταντοπούλου Χ. κ.ά.: «Εμείς» και οι «άλλοι», Εθν. Κέντρο Κοινων. Ερευνών, Τυπωθήτω, Αθήνα 2000.
- Kaplan, Robert (2000): *Η επερχόμενη αναρχία*, εκδ. Ροές, Αθήνα.
- Κυριακίδης, Παύλος Α. (2000): *Κοινωνική Ψυχολογία*, Δημοσιεύματα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Κυριακίδης, Παύλος Α. (2001): *Κοινωνία και προσωπικότητα*, Δημοσιεύματα Παν/μίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Κωνσταντοπούλου, Χρ. et all: (2000) «Εμείς» και οι «άλλοι». Δαρδανός.
- Μάρκου, Γ. (1997α): *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπ/ση*, Αθήνα.
- Μάρκου, Γ. κ.ά. (1997 β): *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών*, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής Παν/μίου Αθηνών, Αθήνα.
- Μπέκ, Ούλριχ (1999): *Τι είναι Παγκοσμιοποίηση;* Καστανιώτης, Αθήνα.
- Ραμονέ, Ιγνάσιο: *Η γεωπολιτική του Χάους*, εκδ. Πόλις.

- Ρώμας, Χρίστος (2001), (Επιλογή κειμένων): *Παγκοσμιοποίηση, Αισιόδοξη προοπτική ή απειλή*; Εκδ. Σαββάλας.
- Σωτήρχος, Π.Μ.: *Αντιμέτωποι με το θηρίον* (Η Παγκοσμιοποίηση κι εμείς), εκδ. Ν.Π. Παναγόπουλος, Αθήνα.
- Tilly, Charles (1998): *Οι Ευρωπαϊκές επαναστάσεις 1498 - 1992*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Τσαούσης, Δημήτριος (1983): *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Το πρόβλημα της νεοελληνικής ταυτότητας. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*. Αθήνα.
- Τσεκούρας, Γιάννης (2001): *Περί Παγκοσμιοποιήσεως. Απόψεις - Προτάσεις για τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας*, εκδ. «Αγώνας», Αθήνα.